

Cəlil Məmmədquluzadə - 150

Xalq azadlığının carçısı “Molla Nəsrəddin” jurnalının təsir dairəsi

(əvvəli 24 yanvar tarixli sayımızda)

“Molla Nəsrəddin”in hər yerdə rəğbətə qarşılınmasının bir sirri də onun cəsarətli çıxışları, yoxsul kütlələrin istəklərinin qüdrətli tərcümanı olmasında idi. Özbək xalqı “Molla Nəsrəddin”ə özünün havadarı kimi baxır, onun hər nömrəsini səbirsizliklə gözləyirdi.

“Molla Nəsrəddin” Buxara əmirləri və din xadimlərinin özbaşınalığını, əxlaqsızlığını və riyakar siyasətini müntəzəm ifşa etməklə xalqın gözüünü açır, onları sıx birləşməyə çağırırdı.

“Yamaq”, “Osmanlı ilə İtaliyə davası”, “Köhnə il” kimi felyetonlarında və bir çox karikaturalarda Buxara əmiri Əhəd xanın, Səmərqənd müftisi Məhəmməd Bəqa Xacənin və b. özbək xalqının başına gətirdiyi müsibətlər kəskin tənqid olunur. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1909-cu il tarixli 18-ci nömrəsində karikaturalardan birində buxaralılar qoyun şəklində təsvir olunur. Buxara əmiri qoyunun başından, qazısı isə ayaqlarından möhkəm tutub yerə yıxıblar. Çar məmuru arxayın-arxayın qoyunu qırır.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı özbək xalqının siyasi-ictimai həyatına və məişətinə müntəzəm müdaxilə etməklə xalqın ictimai fikrinə ciddi təsir göstərirdi. Özbək şairi M.Məhəmmədcənov haqlı olaraq yazır ki, “Muştum” (1922) özbək satirik jurnalı köhnə feodal-patriarxal həyatın qalıqlarına və mürtəcə adət-ənənələrə qarşı mübarizədə ancaq “Molla Nəsrəddin”dən ilham almışdır.

“Molla Nəsrəddin” türkmən xalqı arasında da geniş yayılmışdı. Azərbaycan-türkmən ədəbi əlaqələrinin görkəmli tədqiqatçısı Əkbər Ruhi “Molla Nəsrəddin” və “Toxmaq” jurnalı sərlövhəli məqaləsində realist Azərbaycan ədəbiyyatının türkmən ictimai fikrinə faydalı təsirindən bəhs edir.

Türkmənistanı din xadimlərinin və yerli hakimlərin özbaşınalığı, xalqın başına gətirdikləri müsibətlər, fanatizm, cəhəllət və mürtəcə adət-ənənələr “Molla Nəsrəddin” jurnalı səhifələrində ardıcıl şəkildə kəskin tənqid olunurdu. Bu jurnal türkmən klassik ədəbiyyatına, həyatına və məişətinə bədliliklə çıxış edir, yoxsulların mənafeyini gözləyir, ona görə də pərəstişkarlarının sayı get-gedə artırdı.

Türkmən satirik-yumoristik jurnalı “Toxmaq” “Molla Nəsrəddin”in təsiri altında yaranmışdır. “Toxmaq”ın meydana gəlməsi ideyası haqqında türkmən ədəbiyyatının görkəmli xadimi Bərdi Kerabayev yazır: “... Məni bir məsələ düşündürdü: nə üçün bizim belə bir jurnalımız yoxdur? Milli mətbuatımız inkişafa imkan tapan kimi “Molla Nəsrəddin”ə oxşar “Toxmaq” jurnalı çıxarmağa başladıq.

“Molla Nəsrəddin” və “Hophopname” stolüstü kitabımız oldu. Biz onlara tez-tez müraciət edib, çox şey öyrənirdik. Bu cəhətdən istər “Molla Nəsrəddin”, istərsə də “Hophopname” “Toxmaq” əməkdaşlarının ensiklopediyası idi. Türkmən ədəbiyyatında mənsur satira, felyeton və müxtəlif formada satira nümunələri bilavasitə “Molla Nəsrəddin” jurnalının təsiri altında yaranmışdır... Biz jurnalda məzmunlu karikaturalar vermək üçün də “Molla Nəsrəddin” jurnalının zəngin təcrübəsindən istifadə edirdik”.

Bu faktın özü sübut edir ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalı türkmən realist ədəbiyyatının inkişafına müəyyən təsir göstərmişdir. Azərbaycanın demokratik mətbuatı və realist ədəbiyyatı татар yazıçılarının məfkurəcə formalaşmasına daha faydalı təsir göstərmişdir. “Molla Nəsrəddin”in arabir татар həyatına toxunması bu təsiri daha da artırır.

Görkəmli татар ədəbiyyatşünası, professor M.Qaynullin yazır ki, “Molla Nəsrəddin” öz səhifələrində verdiyi felyeton və karikaturalarla Kazan, Orenburq, Həştərxan və Tomsk şəhərlərinin irticaçı татар ruhaniləri və baylarının mütərəqqi mədəniyyətə qarşı düşmənçilik hərəkətlərini ifşa edirdi.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı inqilabçı-demokrat yazıçı Q.Tukay ideya mənbəyi olmuşdur. Q.Tukay “Molla Nəsrəddin” jurnalından satira sənətkarlığını, tənqid üsulunu öyrənmişdi. O bu faydalı təsir altında 1906-cı ilin ortalarında ilk satirik татар jurnalı “Uklar”ı, sonralar isə “Yaşen”, “Yalt-yult”u nəşr etdi. Bu jurnalların səhifələrində arabir “Molla Nəsrəddin”dən götürülmüş karikatura, felyeton və tənqidi məqalələr verildir.

C.Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin” jurnalında xalqlar dostluğu bayrağını uca tutmuş, azadlığa və xoşbəxtliyə nicat yolunu birlikdə, yekdillikdə görmüşdür. Əməkçi xalqların münasibətlərinə demokratik cəbhədən yanaşmaq “Molla Nəsrəddin”in şöhrətini daha da artırmışdı. Bu jurnal millətçi burjua-mülkədar mətbuatının tam əksinə olaraq xalqlar arasında qarşılıqlı etimad yaratmağı ən vacib məsələ sayırdı. “Çar mütləqiyyəti müxtəlif millətlərin mənafeyini bir-birinə qarşı qoyduğu, xalq kütlələrinin şüurunı zəhərlədiyi bir dövrdə “Molla Nəsrəddin” jurnalı milli məsələyə dair tək cəmiyyət faktları şərh etməklə qalmır, millətçilik təbliğ edən “Füyuzat”dan tutmuş “Novoye vremya”ya qədər bütün burjua-mülkədar mətbuatı əleyhinə çəkinmədən, cəsarətlə mübarizə aparırdı”.

C.Məmmədquluzadə Azərbaycan xalqının qabaqcıl ideyalı sənətkarlarını - M.Ə.Sabiri, Ə.Haqverdiyevi, M.S.Ordu-

Azərbaycanda və onun hüduqlarından kənarda geniş yayılaraq milli oyanışa, yeniləşmə hərəkətinə yol açan və azadlıq ideyalarının inkişafına qüvvətli təsir göstərən “Molla Nəsrəddin” jurnalı məhz Mirzə Cəlil dühasının məhsuludur.

İlham ƏLİYEV,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

badini, Ə.Nəzmini, Ə.Qəmküsarı və başqalarını jurnalın ətrafına toplamışdı. Bu yazıçılar köhnə həyatın mürtəcə adət-ənənələrini, avamlığı, din xadimlərinin riyakarlığını tənqid edir, xalqın maariflənməsi uğrunda inadla mübarizə aparırdılar. Molla Nəsrəddinçiləri tək cə Zaqaqazıyanın deyil, bütün Şərq ölkələrinin taleyi düşündürürdü. “Molla Nəsrəddin” jurnalı səhifələrində İran, Türkiyə, Çin ölkələrinin ictimai-siyasi, mədəni həyatından xəbər verən karikatura və bədii parçalar da bu cəhətdən səciyyəvidir. “Molla Nəsrəddin” dini mövhumat təsirindən ətalet və nadanlıq buxovları altında mürgü vuran bütün oxucularına dönə-dönə xatırladı ki, sözləri oxuyanda fikrə gedin.

“Molla Nəsrəddin” dövrün qabaqcıl adamlarını düşündürən, zamanın tələbi olan ən vacib məsələləri geniş xalq kütlələrinə çatdırmaq istəyirdi. O, istəyirdi ki, bütün Şərqin məzlum xalqları “... milli zülm, milli ədavət, milli etimadsızlıq siyasətinin mahiyyətini, inqilabi hərəkətin və rus xalqının qabaqcıl mədəniyyətinin təsiri nəticəsində sürətlə yayılmaqda olan yeni ictimai şüurun mənasını...” başa düşsünlər.

C.Məmmədquluzadə “Axund ilə keşişin vəzi”, “Keçən günlər”, “İrəvan seminarıyası və qazının nitqi”, “Erməni və müsəlman övretləri”, “Ot”, “Səkkiz yüz molla”, “Babilər” və sairə felyetonlarında öz həmvətənlərinə belə bir fikri aşılrayır ki, həyat hadisələrinə ayıq gözlə bax, dostunu düşməni tanı, elm, maarif və mədəniyyət uğrunda çalış. C.Məmmədquluzadə felyetonlarında çar məmurlarını, din xadimlərini və fanatizmi bütün xalqların düşməni kimi səciyyələndirirdi.

Məlum olduğu kimi, çarizm Zaqaqazıyada zəhmətkeş kütlələri inqilabi mübarizədən yayındırmaq məqsədilə düzəldiyi “erməni-müsəlman qırğını”nı doğrultmağa cəhd edir, belə bir uydurma nəzəriyyə ilə sürürdü ki, guya itxilafə səbəb xalqlar arasında “milli düşmənçiliyin”, “iqtisadi ziddiyyətin” olmasıdır. “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilk nömrəsindən başlayaraq çarizmin qonşu xalqları qəsdən bir-birinə qarşı qoyan fitnəkar siyasəti əleyhinə ardıcıl mübarizə aparmışdır. Mollanəsrəddinçilər min illərlə sülh şəraitində yaşayan Zaqa-

qaziya xalqlarını ayıq olmağa, düşmən fitnəsinə uymamağa çağırırdılar. Akademik Mirzə İbrahimov “Böyük demokrat” əsərində yazır ki, “İrtica illərində, burjuaziyanın milli ədavəti təbliğ etdiyi zaman “Molla Nəsrəddin” millətlər arasında qardaşlıq ideyasına, beynəlmiləl bayrağına son günə qədər sadıq qalmışdır”.

Cənubi Qafqaz xalqları “Molla Nəsrəddin”ə özlərinin havadarları kimi baxırdılar. Təsədüfi deyildir ki, çar fitnəkarları Tiflisdə erməni-müsəlman itxilafı törətdikləri zaman ermənilər “Molla Nəsrəddin” jurnalının çap olunduğu “Qeyrət” mətbəəsinin əmlakını qoruyub saxlamışdılar. C.Məmmədquluzadə sonralar bu hadisəni xatırlayaraq yazırdı: “İntihasız təşəkkürlə yad edirəm haman iki nəfər erməni cavanlarını ki, erməni məhəlləsində bizə mühafiz oldular və mətbəəminizin özümü zə qaytarılması barəsində qərarad etdilər. Kim idilər onlar və hansı firqəyə qulluq edirdilər? Bizə məlum olmadı”.

Məlum olduğu kimi, Rusiyada geniş xalq kütlələrinin inqilabi hərəkəti getdikcə güclənirdi. Bundan vahiməyə düşən çar mütləqiyyəti milli ədavət siyasəti yeritməklə inqilabi hərəkəti dayandırmağa, təməlinə çürüyən kapitalizmin ömrünü uzatmağa cəhd edirdi. Belə bir dövrdə Bakı fəhlələri çar hökumətinin əl atdığı həyasız fitnəkarlığa qarşı kütlələr arasında qızğın təbliğat aparır, əsrlik qapıbir qonşu olan xalqlarını yekdilliyə çağırırdı.

Bu ağır günlərdə “Molla Nəsrəddin” şeytanın fitnəkarlığına laqeyd ola bilməzdi. O hələ ilk nömrəsində hadisələrin mahiyyətini xalqa başa salmaq üçün eyhamla yazırdı: “Bu nə sirdir ki, erməni-müsəlman vuruşması düşən kimi, hökumət əsgərləri ele şiddətli azara mübtəla oldular ki, təbiblər onların çölə çıxmağını rəva görmədilər”.

C.Məmmədquluzadə əmin idi ki, bu sözlərin mənasını zəhmətkeş kütlələr yaxşı başa düşürlər. Bir il bundan əvvəl Şeytanbazarda fitnəkarlıq məqsədilə əhali arasında erməni-müsəlman davasının başlanacağı şayiəsini yayan polis nəfərləri haqqında ona şikayətlənən yoxsullar deyildimi?

C.Məmmədquluzadə çar hakimlərinin

fitnəkar siyasətinə qarşı inadla mübarizə aparır, xalqı ayıq salmağa, fəlakətlərə yol verməməyə çalışırdı. “Vozrojeniya” qəzeti 1905-ci il 29 noyabr tarixli 35-ci nömrəsində yazırdı ki, Tiflisdə erməni-müsəlman qırğının son qoymaq məsələsi müzakirə edilmişdir. Mitiqdə bu məsələ ilə məşğul olan xüsusi komissiyaya C.Məmmədquluzadə və Ömər Faiq Nemanzadə üzv seçilmişlər.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı ayrı-ayrı nömrələrində milli ədavət, etimadsızlıq yaradan “şeytanı”, çar mütləqiyyətini ciddi şəkildə ifşa edirdi.

Azərbaycan xalqının M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, Ə.Qəmkusar, Ə.Nəzmi kimi bir çox qabaqcıl adamları “şeytan əməlini” aradan qaldırmaq üçün fədakarlıqla çalışırdılar. Onlar tez-tez çıxış edərək xalqları dostluğa, mehribanlığa və birliyə çağırırdılar. Görkəmli erməni yazıçısı H.Tumanyan 1905-ci il hadisələri zamanı milli ədavət əleyhinə apardığı təbliğat barəsində yazırdı: “Bu saat məni, bir-birinə qarşı silah qaldıran xalqları, qılınclarını qınlarına qoymağa inandırır minlərlə günahsız insanı vəhşi qırğından xilas etməyi, ədəbiyyat üçün etdiyimdən artıq sevimidir”.

Göründüyü kimi, bu vətəndaşlıq vəziyyəsi ağır günlərdə xalqın qabaqcıl övdlərinin idealına çevrilmişdi. Mollanəsrəddinçilərin yığcam, mənəvi bədii əsərlərinin ruhunda olan dostluq, qardaşlıq, insana hörmət ideyası bu cəhətdən çox qiymətli-dir. Maraqlısı budur ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalında xalqların maddi və mənəvi yaxınlığı barədə də mənalı, həyatı karikatura və bədii parçalar verilmişdir ki, bu zəngin materiallar gözəl əsərlərin yaranmasına imkan vermişdir.

Qasım Qasımzadə öz tədqiqatında haqlı olaraq yazır ki, Cəfər Cabbarlı “1905-ci ildə” pyesini yazarkən “Molla Nəsrəddin”dən də istifadə etmişdir. C. Cabbarlı Azərbaycan sovet dramaturgiyasının gözəl, sənətkarlıq cəhətdən bitkin olan “1905-ci ildə” pyesində milli məsələ ideyasını realizm prinsipləri əsasında həll etmişdir. Lakin həyatı faktları dərinləndirən öyrənməkdə zamanəsinin aynası olan “Molla Nəsrəddin”in C.Cabbarlıya zəngin material verməsi şübhəsizdir.

“Molla Nəsrəddin” jurnalında 1906-cı il 14-cü nömrəsində İrəvan quberniyasında bir kənd təsvir olunur. Bu kəndin camaatı yarı erməni, yarı müsəlmandır. Həyətlərdən birində bir “erməni arvadı toyuq-cücəyə dən səpər”, o birində isə bir müsəlman arvadı “arxın kənarında qab yuyurdu”.

Bu sətirələr istər-istəməz “1905-ci ildə” pyesində təsvir olunan Qarabağın Tuğ kəndini-qapıbir qonşu olan erməni Allah-

verdi ilə müsəlman İmamverdinin ailəsini xatırladır.

Cəfər Cabbarlı “1905-ci ildə” əsərini qələmə almamışdan iki qonşu xalqın həyatını dərinləndirən öyrənməsi haqqında yazırdı: “Mən Gürcüstanda, Ermənistanı və Dağlıq Qarabağda olduğum zaman bir çox millətlərə rast gəldim. Bunlar sakitcə yaşayırdılar.

Bütün bu xalqların ev əşyası, kənd təsərrüfatı, alətləri, nəğmələri və rəqsləri bir-birinin eyni idi. Elə isə bəs bu xalqları uzun müddət qanlı vuruşmalara nə məcbur etmişdir? Bu məsələni dərinləndirən öyrənməyə başladım”.

Şübhəsiz ki, C.Cabbarlı 1905-ci il hadisələrini öyrənərkən “Molla Nəsrəddin” jurnalını bir daha nəzərdən keçirmiş, orada təsadüf etdiyi “Qafqazda hürriyyət”, “1905-ci ildə Qafqaz iğtişaşında” və sairə karikaturalardan təsirlənmişdir.

Bakı, Təbriz, Tiflis şəhərləri kimi, İrəvan da “Molla Nəsrəddin” jurnalının diqqət mərkəzində olmuşdur. Bunu jurnal səhifələrində gedən materiallar da sübut edir. C.Məmmədquluzadə öz felyetonlarında çox zaman müsəlman aləmini ayrı-ayrı millətlərin ictimai həyatı ilə qarşılıqlı müqayisə edir.

Məlumdur ki, C.Məmmədquluzadə Tiflisdə olduğu müddətdə qabaqcıl, ictimaiyyət arasında görkəmli jurnalist, beynəlmiləlçi yazıçı kimi tanınmışdı. Demokratik istiqamətli “Xatabala” jurnalının redaktoru Qaregin Yeritsyan jurnalist Rza Əsgərovla müsahibəsi zamanı C.Məmmədquluzadəni doğma xalqına bütün varlığı hissi ilə bağlı olan vətənpərvər kimi səciyyələndirmişdir. Hazırda Leninqrad şəhərində yaşayan 90 yaşlı qocaman ictimai xadim Q.Yeritsyan C.Məmmədquluzadənin yubileyində iştirak etməklə, müfəkkir ədibin ağır günlərdə fədakarlıqla mübarizə aparmasından danışmaq arzusunda olduğunu bildirmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrindən iki ay sonra ilk nömrəsi çıxan “Xatabala” (1906-1916-cı illər) jurnalı öz səhifələrində “Molla Nəsrəddin” jurnalının ağır, böhranlı günlərində dəfələrlə onun havadarı kimi çıxış etmiş, onun çətin, şəreli, mübarizə yolunu alqışlamışdır. “Xatabala”nın oxucular arasında geniş şöhrət tapmasına səbəb bu idi ki, o da “Molla Nəsrəddin” kimi zəhmətkeş xalqların mənafeyini güdür, geriliyə, cəhəllətə, dini xurafata qarşı amansız mübarizə aparır, beynəlmiləllilik ideyalarını təbliğ edirdi.

Bütün bunlar Cənubi Qafqaz və Şərq xalqları arasında rəğbətə qarşılardı, millətlərin münasibətlərində demokratik meyilləri, əlaqələri gücləndirirdi.

Teymur ƏHMƏDOV.